

ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ ÜTOPYASI

Bora İYİAT*

Öz

Orta Doğu olarak adlandırılan bölge, Doğu ile Batı'yı, coğrafi olarak dünyanın üçüncü büyük okyanusunu, Akdeniz'e bağlayan, Rusya'nın sıcak denizlere ulaştığı nokta olmanın yanı sıra ekonomik ve kültürel faaliyetler açısından en yoğun bölgedir. Yerkürenin birçok barındırdığı özelliği ile en değerli parçası olarak tanımlayabileceğimiz Ortadoğu coğrafyası diğer yandan topraklarının altında mevcut yer altı kaynaklarının zenginliği ile özellikle de 20. yüzyıl başında petrolün keşfi sonrasında bir çatışma sahası haline gelmiş ve dünya egemenliği siyasetinde önemi kat be kat artmıştır. İşte tüm yönleriyle Orta Doğu kavramı bir coğrafi tanımlamadan çok bir politik ve stratejik tanımlamanın ürünü olmuş ve küresel hakimiyet mücadelesinin merkezine yerleşmiştir. Bu çatışma paradigmalardan birisi etnik-milliyetçi ekseninde cereyan etmektedir. Aynı eksen Ortadoğu'nun nüfus yoğunluğu bakımından en geniş kitlesini oluşturan Arapları milliyetçi düşünce etrafında birleştirmek çabalarının da temelini oluşturmuştur. 19. yy ile birlikte Arap dünyasında farklı ekoller etrafında gelişen milliyetçi eksenli akımlar, birbirinden bağımsız nedenlerle sonuçsuz kalmıştır. İşte çalışmamız milliyetçilik olgusunu temel alarak, Arap milliyetçiliğinin tarihsel seyrini ve bu seyirler içinde ortaya çıkan ekolleri incelemek, bu çabaların neden sonuçsuz kaldığına yakından bakmak için hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Milliyetçilik, Araplar, Arap İsyanı, Demografi

THE UTHOPIA OF ARAB NATIONALISM

Abstract

The region called the Middle East is the most intense region in terms of economic and cultural activities as well as being the point where Russia reaches the warm seas, connecting the East and West, the third largest oceans of the world geographically, to the Mediterranean. The vast Middle East geography, which can be defined as the most valuable geopolitical point of the world in this sense, on the other hand, has become a conflict area with the richness of underground resources available under its territory, especially after the discovery of oil at the beginning of the 20th century, and its importance in the politics of world domination has increased many times over. With all this special situation, the concept of the Middle East has become the product of a political and strategic definition rather than a geographical definition, and has been placed at the center of the struggle for global domination. One of these conflict paradigms takes place on an ethno-nationalist axis. The same axis formed the basis of efforts to unite Arabs, who constitute the largest mass of the Middle East in terms of population density, around nationalist thinking. With the 19th century, nationalist efforts that developed around different schools in the Arab world remained inconclusive for reasons independent of each other. Our study, based on the phenomenon of nationalism, has been prepared to examine the historical course of Arab nationalism and the schools that emerged in this course, and to look closely at why these efforts were inconclusive.

Key Words: Middle East, Nationalism, Arabs, Arab Revolt, Demography

* Öğretim Görevlisi, Amasya Üniversitesi, e-mail: bora.iyat@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9656-0915>

Giriş

Günümüzde Orta Doğu olarak adlandırdığımız topraklar, tarihin başlangıcından, insanoğlunun tarih yazmaya başladığı binlerce yıllık dönemden bu yana paylaşılabilen bir coğrafyadır. Bölgenin siyasi haritası, Roma İmparatorluğu ve Pers İmparatorluğu olarak iki parçaya ayrılmış iken günümüzden elbette çok farklıydı.¹ Kadim coğrafyanın üzerinde yaşananları anlamak, ancak o toprakların üzerinde yaşayan halkları bilmekle mümkün olabilir.

Demografik olarak değerlendirdiğimizde Orta Doğu coğrafyasının hakim nüfus yoğunluğunun Araplardan teşekkül ettiğini söyleyebiliriz. Ancak bu kadar yoğun bir dağılımın aksine Araplara ilişkin bir çalışma yapmak için temel başvuru kaynakları özellikle Helenistik dönemde oldukça yetersizdir. Bu anlamda çok az sayıda Araplara dair yazılı metin ancak M.S 4 yy öncesine gitmektedir ve bunlarda içerik olarak oldukça kısıtlıdır. Bu noktada Arapların tarihine ilişkin temel referans yabancı kaynaklar olmuştur. Asur-Babil literatürü Araplardan “Urbi-Arabi” diye söz etmekte ki birçok kaynağa göre Asurlular ve Babilliler etnik orijin ve kültürel olarak Arapların atalarıdır. Söz konusu bu belgeler M.Ö 9 yy’a tarihlenmiştir. Bölge Roma hakimiyetine girdikten sonra Araplar, Yunanca çadırda yaşayan anlamına gelen “Skene” teriminden esinlenilerek Skeni olarak adlandırılmışlardır.² Zaman içerisinde yürütülen bilimsel çalışmalar kapsamında sürdürülen arkeolojik faaliyetler Yemen’in Ma’rib bölgesinde M.Ö 10-15 yy. öncesine dayanan bir medeniyetin varlığını göstermiş ve eski Arap tarihçileri bu bölgeyi Arap milletinin en eski ana yurdu olarak kabul etmişlerdir. Arapların kutsal metinlerde ve başta Tevrat olmak üzere menkıbelerde anlatılan Nuh Peygamber’in oğullarından geldikleri rivayet edilmektedir.³

Teolojik çerçevede Nuh’un üç oğlundan Sam’in soyuna dayandığı iddia edilen Araplar, bu yönüyle Sami İrk olarak tanımlanırlar. Arap tarihçilerine göre Sina Yarımadası’ndan başlayarak Hicaz’a kadar uzanan topraklarda hüküm sürmüş en eski Arap devleti, Amalıklardir. Alman Oryantalist Hammel’in çalışmalarında Arap tarihi ile ilgili İslamiyet öncesi döneme ait izler, sözlü rivayetler ağırlıklı olarak İslamiyet’in ilk dönem söylencelerinden elde edilmiştir. Yine, Tevrat’ta sıklıkla karşılaştığımız tespitlere göre de Arapların atası İsmail Peygamber ve onun soyudur.⁴

İslamiyet öncesi ağırlıklı olarak Hicaz, Necd (neresi olduğu kısaca yazılabilir) ve Yemen bölgelerinde yaşayan Araplar, sosyolojik olarak iki sınıfa ayrılmış olup Çöl Araplarına “Bedevi” kent Araplarına ise “Medeni” adı verilmiştir. Dinsel inanış İslamiyet’e kadar ağırlıklı olarak Putperestlik olmuş bu dönemde dört büyük put olan Hubel, Lat, Menat ve Uzza Kabe’ye yerleştirilmişti. Yine dini açıdan Arap toplulukları içinde semavi dinlere (Yahudilik, Hıristiyanlık) inananlar da bulunuyordu. Araplar bölgede o tarihlerde bazı devletler kurmalarına rağmen çoğu kez kabileler halinde ve hakim devletlerin altında varlıklarını sürdürmüşlerdi.

Teolojik çalışmalardan farklı olarak Arapları, filolojik anlamda inceleyecek olursak, belirli kesin tespitlere ulaşmak mümkündür. Bu tespitlerden en önemlisi, Arapçanın yapısal analizinde gayet eksiksiz olarak bir Sami dili olduğudur. Bu dil birliği de farklı kabile ve topluluklar etrafında yaşayan Araplara ortak bir ad verilmesi için yeterlidir.⁵

Araplar üzerine yine sosyolojik bir yaklaşımla ve toplumsal hayat anlamında Arapları incelediğimizde özellikle çölde yaşayanlarda, Bedevi kültürünün hakim olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Zaman içerisinde çok fazla erozyona uğramadığını gördüğümüz çöl hayatı oldukça çetin ve sert bir yaşamdır. Bu durum tabiatıyla sosyal ve beşeri ilişkilerine de yansımaktadır. Topluluklar, aşiret halinde sürekli rekabet ve mücadele içinde olsa da kan dökme ve öldürme pek az rastlanan bir durumdur. Sourdel’in iddialarının dışında kan davasının yoğunluğuna yönelik farklı fikirlerin de bulunduğunu ifade etmek gerekir. Ayrıca, Arapların örfi hukuka olan bağlılığını da bize göstermektedir.⁶

¹ Bernard Lewis, *Orta Doğu – İki Bin Yıllık Orta Doğu Tarihi* (Çev: Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınları, Ankara 2015, S. 37

² Dominique Sourdel, *Arapların Tarihi* (Çev: Işık Ergüden), Dost Yayınları, Ankara 2017, S. 11

³ Neşet Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, T.C Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1957, S.1

⁴ Emine Sennur Özcan, *İslamiyet Öncesi (Cahiliye Devri) Arap Kültüründe Rivayet ya da Tarih Bilinci*, Tarih Okulu Dergisi, Eylül-Aralık, Sayı:XI, İzmir 2011, S.35

⁵ Sourdel, *Arapların Tarihi*, 13

⁶ Şeref Ökten, *Kan Davası: Kanın Öcü Ya da Şeref Uğruna Verilen Kollektif Savaş*, Antropoloji Dergisi, Cilt-Sayı: 24, 2010, S. 174

Arap sosyolojisi üzerine yukarıda yaptığımız özet değerlendirmeler, ileride değerlendireceğimiz milliyetçilik akımları ve çabaları ile bunların neticelerini anlamak için oldukça önemlidir. Çünkü, tüm dünyada özellikle Fransız İhtilali sonrasında oluşan milliyetçi fikirlerin ihracında, tarihsel temelde farklı etnolojiler ulus devletler haline gelebilmişken, Arapların çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu noktada milliyetçilik denilen olguyu anlamak da önemli bir açılım sağlayacaktır.

1. Millet Tanımı ve Milliyetçilik

Tek bir kelime ile “Millet” olarak isimlendirdiğimiz kavram hakkında geçmişten başlamak üzere bugüne kadar uzanan birbirinden bağımsız algılamalar ve ona bağlı mütalaalar bulunmaktadır. Millet olgusunun içeriğinde taşıdığı dinamik yapı, elbette kendisi hakkında yapılan tanımlamaların da özünü teşkil etmektedir. Bu alanda otorite isimlerden birisi kabul edilen Anderson’a göre; hem millet kavramı hem de ondan türeyen milletler gerçeklikte var olmayan, türetilmiş birer hayal ürünüdür. Anderson, bu iddiasını bir milletin üyesi olduğunu iddia eden bireylerin gerçek hayatta birbirlerini tanımadıkları argümanı ile desteklemekte, bir milletin üyesi olduğu iddiasında olanlar aslında tanışmamaktadır tezini ileri sürmektedir. Bireylerin birbirlerini tanımladıkları gibi ortak dedikleri kavramlar dahi Anderson’a göre sonradan yaratılmıştır.⁷

Anderson tarafından ortaya konan tez ilk bakışta rasyonel bir bakış gibi algılsa dahi aslında birçok yönüyle içeriğinde birçok eksikliği barındırmaktadır. Milletler veya onları bir araya getiren bileşen sadece tanıma/tanınma değildir. Çünkü millet sadece bir amaca hizmet etmek için sonradan yaratılamayacak kadar çok parametrenin bir araya gelmesi sonucunda oluşmuş, bu yönüyle romantizmden çok daha ileri düşünülmesi gereken bir olgudur. Aslında bilimsel bir değerlendirme için bu kadar farklı parametreyi aynı anda bir laboratuvar ortamında bile bir arada tepkimeye sokmak oldukça güç bir iştir. O halde başka bir tanıma ihtiyaç vardır. O tanımlamayı da Smith, “*Millet; tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlesel bir kültürü, ortak bir ekonomisi ile aynı yasal hak ve zorunlulukları paylaşan topluluktur.*”⁸ ifadesiyle ortaya koymuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz bu bir araya gelen/gelmesi gereken parametrelerin her birisi aslında milletlerin göstergeleridir. İşte bu göstergelerden birincil, belki de en önemli olanı dildir. Bir topluluğu bir arada tutan, sosyal aidiyet duygusunu geliştiren, geçmişten-geleceğe doğru taşıyan, böylelikle bütünleştirici bir olgu yaratan unsur, kuşkusuz dildir. Antropologlara göre; Neandertal insan yok olmuş ancak Homo Sapiens yaşamıştır. Onun yaşamasının temel sebebi ise sosyalleşerek bir arada kalması ve o birlik sonucu grupla hareket etmesidir. Modern insanın en önemli özelliği, onun bu tarih öncesinden genetik kodlarının hafızasına kayıt olarak, güvende tutan sosyalleşmesidir. Bu sosyalleşmenin sonucunda ise bireyler kendisi ile aynı dili konuşan, aynı değerler etrafında birleştiği diğerleri ile etkileşim ve paylaşımında kalmaya ihtiyaç duyar ki dil bunun sağlanmasında en önemli araç, millet bilinci olarak adlandırdığımız kavramı oluşturan, nesilden nesle aktaran temel faktördür. İşte dilin başını çektiği bu faktörlerin tamamına milletin unsurları denilmektedir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer bileşen ise bağlayıcı etkisi tartışmasız olan ortak kültür ve tarih bilincidir. Dil gibi, birincil faktörün ardından bir arada olan bireylerin, ortak yaşamları sırasında geliştirdikleri bilinç ve bir arada yaşanmışlıkların sonucunda kaydedilen ortak geçmiş, milletlerin oluşmasında tartışmasız çok kıymetli bir olgudur. Milletlerin hafızalarını tarih, kim olunduğunun ve diğerlerinden neden farklı olunduğunun cevabını ise kültür vermektedir. Gellner’e göre; “*Çağdaş dünyada kim olduğumuzu, müstereken paylaşılan eşsiz bir kültür aracılığıyla bilebiliriz. Bu kültürü keşfederek kendimizi, ‘otantik kendiyi’ keşfederiz.*”⁹

Milletin tespiti ve teşekkülü noktasında yer alan bir diğer kavram olan soy birliği, diğerlerine oranla en fazla tartışmaya açık olan parametredir. Bunun nedeni, ölçeksel tespitite ortaya çıkan muallak durumdur. Ölçek büyüdükçe, soya dayalı birliktelik daha az görünür bir durum ortaya çıkarsa da

⁷ Anderson Benedict, *Hayali Cemaatler “Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması”*, (Çev: İskender Savaşır), Metis Yayıncılık, İstanbul 1993, S. 12

⁸ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni* (Çev: Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2002, S. 21

⁹ Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak* (Çev: Simten Coşar, Saltuk Özertürk, Nalan Soyarık), İletişim Yayınları, İstanbul 1998, S. 33

günümüzde özellikle yazılı hukuk normları ile bu flu halin ortadan kaldırılmaya çalışıldığını söylemek mümkündür.¹⁰

Milleti meydana getiren unsurlardan bir diğeri de din unsurudur. Aslında din kavramı ve millet sosyolojisi birbirinden bağımsız olarak düşünülmesi gereken iki ayrı olgu olsa dahi bir arada yaşama güdüsü ile birlikte, din faktörünün önemli bir bileşen ya da ayırıştırıcı olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir.

Millet kavramı üzerinde değerlendirilmesi gereken bir diğere önemli durumda söz konusu sosyal grubun birlikte yaşam iradesi ve isteğidir. Aynı ya da farklı coğrafyalar üzerinde bir arada yaşayarak, mensubu oldukları milletin sembolü olan bayraklarının dalgalanmasıyla gönenç duyan, vatan dedikleri toprakların hangi köşesinde bir sevinç veya keder olsa aynı hisleri kendisinde de taşıyan fertler aslında bir millet olarak kuvvetli görünmeyen bağlarla birbirlerine bağlıdırlar.

Alanda çalışmalar yapan bilim insanlarına göre; milletler ya da milliyetçiliğin oluşumuna ilişkin değerlendirmede üç temel yaklaşım bulunmaktadır. Bu üç ekolden ilki Primitif ya da ilkçi yaklaşımdır. Bu yaklaşım özünü insanlığın var oluşuna kadar dayandırır. Yani milletler aslında yaratılıştan beri vardır. Temel tezlerini ise filolojik bir mantığa yaslarlar. Onlara göre dil milletleri oluşturan tek önemli temel öğedir. Böylece insanlığın başından beri farklı dilleri konuşan topluluklar, aslında ortak bir kültür ve geçmişin temsilcileridir. Diğer ekol ise etno-sembolcü yaklaşımçılardır. Onlara göre de milletler, tarihten gelen ortak kültürel kodların doğal sonucudur. Yani geçmiş paylaşım ve ortak kültür, ortak tarihten beslenirler. Üçüncü ve son ekol ise modernist ya da sözleşmeye dayalı ulus yaklaşımıdır ki bu yaklaşım temelde milletleri tek ve birleştirici bir yasa ile bağlı birliktelikler olarak tanımlar.¹¹

Hangi temelde ne şekilde ele alınırsa alınsın milliyetçilik denilen sosyal ve siyasal kavram temelini 1648 yılındaki Westphalia Anlaşması'ndan alır. Söz konusu anlaşmanın en önemli özelliği ise malum olduğu üzere ilk defa hakimiyet noktasında kilisenin dışarıda bırakılmasıdır. Bunun bir diğere anlamı da milliyetçiliğin seküler bir kavram olarak ilk defa ortaya çıktığıdır. Ancak milliyetçiliğin en kesin sonucu olan ulus devletleri tam anlamıyla tarih sahnesinde görmek için Fransız İhtilali'ni beklemek gerekecektir. İhtilal bu fikirleri hızla Avrupa ve tüm dünyaya ihraç edecek ve o güne kadar imparatorluklar yani monarşik bir düzenle çoğu kez de teokratik yönetimlerle iç içe geçmiş iktidarların parçalanarak yıkılmasına neden olacaktır. Bu anlamıyla da bir çatışma alt yapısı hazırlayacaktır. Ortadoğu ise hassas jeopolitik yapısıyla söz konusu akımdan nasibini alacak ve bu akımlardan etkilenen coğrafyalardan birisi olacaktır. Özellikle bölgenin tek hakim gücü olarak algılanan Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olarak yaşayan Araplar bu fikirlerle ayrılma noktasına evrilecektir. Şimdi bu sürece ve buradan doğan Arap Milliyetçiliği kavramına daha yakından bakalım.

2. Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Tarihsel Serüveni

Arapların siyasal tarihinde milliyetçilik anlamında bir milat koymak gerekirse, hiç kuşku yoktur ki bu miladın başlangıcını Müslüman Arapların değil Hıristiyan Arapların başlattığını rahatlıkla ifade etmek mümkündür. Özellikle, 1850'lerden itibaren Batı dünyası ile ticaret ve eğitim konularında sıkı işbirliği yapan Hıristiyan Arap dünyası bu vasıtalar aracılığı ile de yakın ilişkiler kurmuşlardı. Aslında bazı kaynaklar söz konusu süreci 1820 yılında özellikle Amerikalı Protestan misyonerlerin Beyrut-Lübnan ve Suriye'de faaliyete geçmesiyle ifade etmektedirler.¹² Bu anlamda Fransız Devriminin ihracı, yaklaşık 60 yıl sonra bölgeyi etkisi altına almayı başarmıştı. Fransız Devriminin, Arap coğrafyasına ihracı ilk olarak Lübnan, Suriye, Irak ve Mısır'a yönelmişti. Burada da kırılma noktası, Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi ile yaşanacaktı. Bu işgalin ardından Mısır'da valiliği ele geçiren Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Batı ile ticari ilişkiler yanı sıra kültürel-sosyal ilişkilere de önem vermiş ve başta Paris olmak üzere Avrupa'nın çeşitli kentlerine öğrenciler göndermeye başlamıştı. Böylece, bir Arap entellektüelizmi oluşmaya başlamış ve temel olarak Arap-İslam özdeşliğinin ötesinde Arapların, İslamiyet'ten önce de var oldukları fikri öne çıkmaya başlamıştı.¹³

¹⁰ Claude L. Strauss, *İrk, Tarih ve Kültür* (Çev: Haldun Bayrı, Reha Erdem), Metis Yayınları, İstanbul 1997, S.65

¹¹ Ahmet Karadağ – Haluk Yaman, *Üç Farklı Milliyetçilik*, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt:9 Sayı: 2, 2018, S. 88

¹² Faruk Taşkın, *Amerikan Board Misyonerlerinin Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923)*, Avrasya İncelemeleri Dergisi Sayı 6, İstanbul 2016, S. 150

¹³ Seda Özalkan, *Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği*, İNSAMER Araştırma No: 56, İstanbul 2018, S.2

Bu süreç ile birlikte, bazı önemli figürler de tarih sahnesine çıkacaklardı. Bunlardan ilki Rıfat el Tahtavi idi. Tahtavi; “Vataniye” kavramı çerçevesinde daha çok Arap dili üzerine yoğunlaşmış ve bir Arap Rönesans’ı başlatmıştı. Özellikle, Batı-Arap dili arasındaki çalışmaları ile milleti oluşturan faktörler arasında bahsettiğimiz dilin zenginleşip, gelişmesini sağlamıştı.¹⁴ Dönemin bir diğer önemli ismi ise hiç kuşkusuz Cemaleddin el Afgani idi. Afgani; Arap toplumunun gelişmesinin sadece eğitimle mümkün olabileceğini savunuyordu. Ancak bu eğitim reformu Batı’dan ithal edilecek siyasi akımlara bağlı olmadan yürütülmemeliydi. İslam’ın altın çağında zaten bu kodlar bulunuyordu. Üstelik, Batı’nın sekülerliği sadece İslam’ı bölerdi. İslam, en üst kimlik olmalıydı. Afgani, bu tezleri ile birlikte ayrılıktan ziyade hilafet altında birliği savunuyordu.¹⁵ Afgani sonrası Arap entellektüelleri ise milliyetçilik noktasında daha kesin çizgiler ortaya koymaya başlayacaklardı? Bu kesin hatlar belirginleştikçe de bağımsız Arap dünyası fikrinin zemini haline gelecektir. Örneğin, Reşid Rıza, Türklerin hilafeti zorla kendilerinden aldığı iddiasını ileri sürecek ve dini otoritenin Araplarda bulunması gerektiğini iddia edecek kadar düşüncelerini ileriye taşıyacaktı ki bu düşünce modern Selefî akımın da bir anlamda temelini atacaktı.¹⁶ İslam birliği üzerinden bir kültürel reform şeklinde başlayan Arabizm olgusu yukarıdan da anlaşılacağı gibi zamanla evrilerek, Osmanlı Devleti’ne karşı ayrılıkçı bir yöne seyredecekti. Elbette ki bu ayrılıkçı fikirlerin gelişmesi için Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durumda etkisi büyüktü. Osmanlı karşısında bu ayrılıkçı fikirleri benimseyen aydınlardan birisi de Necib Azuri idi. Kendisi bir Hıristiyan olan Azuri, Türklerin, Araplara ciddi anlamda zarar verdiğini ileri sürüyordu. Ona göre bağımsız bir Arabistan mutlaka teşekkül etmeli ve kurulması düşünülen bu yeni devlet, Batılı hamileri gibi seküler olmak zorundaydı.¹⁷

Yine Arap milliyetçiliği fikri çerçevesinde kurulan bazı cemiyetler, Arap milliyetçiliğinin yayılmasında önemli rol oynayacaklardı. Bu noktada öne çıkan cemiyetler; Suriye İlim Derneği, el-Kahtaniye, el-Fatat ve el-Ahd’dı. Anılan bu kuruluşların ortak özelliği ise hemen hepsinin bağımsızlık iddiasının dışında daha çok otonomi talebinde şekillenmesiydi. Bu cemiyetlerin kuruluşunda konjonktürel gelişmeler etkin olmuştu. Fransız Devrimi ile Osmanlı Devleti idaresindeki Balkan coğrafyasında başlayan isyanlar karşısında Osmanlı, çözüm olarak merkezileştirme yoluna gitmiş, benzer çalışmalar Arap coğrafyasında da etkili olmuştu. Arap milliyetçiliği 19. Asırda bir entelektüel yapı olarak görülmüş, bir yüzyıl sonra da siyasal ve ayrılıkçı bir şekle bürünmüştür. 20. yy başında, Jön Türkler’in ideolojik eksende Türk milliyetçiliği yaklaşımı karşısında Arap milliyetçiliği fikri oluşmaya başlamış ve ileride değineceğimiz diğer faktörler öncesi bir arka plan oluşturmuştu. Birinci Dünya Savaşı’nın ilk yarısı ise, Arapların ekseriyete yakınının, Osmanlı’ya karşı güvenlerinin, Batılı istihbarat faaliyetlerinin de katkısıyla büyük ölçüde kaybetmeye başlamışlar ve yine İngiliz istihbaratının saha elemanları bu durumu bir isyan için fırsat olarak değerlendirmişlerdi.¹⁸

Arap İsyanı öncesi tarihsel sürecin son halkasını ise 1913 yılında Fransa’da düzenlenen Paris Kongresi alacaktı. Osmanlı idaresinde yaşayan Arapların söz konusu yıl otonomi merkezli sorun ve taleplerini uluslar arası arenada tartışmak ve ilgiyi üzerlerine çekmek arzusu, Paris’te ikamet eden Suriyelilerin organizasyonu ile Arap dünyasına ve temsilcilerine davetiyeler gönderilecekti. Bunun kendi otoritesine bir başkaldırı ve ayrılıkçı bir hareket olarak değerlendiren Osmanlı Devleti süratle Paris’te mukim elçiliği kanalıyla Fransız makamlarından kongrenin iptalini isteyecek ancak bu talebi geri çevrilecekti. Üstelik, birçok Arap da benzer yönde görüş bildiren telgraflar çekerek, bu kongrenin Arap iradesini temsil etmekten çok Batılı güçlerin kendi topraklarındaki emperyalist emellerine alet edildiğini ifade edeceklerdi. Kongre tüm bu tepkilere rağmen toplanacak ve neticesinde Osmanlı topraklarında otonomi ve reform taleplerini dikte eden kararlar alacaktı.¹⁹ Bu deklarasyonu müteakip, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından süratle bir heyet görevlendirilecek ve Mithat Şükrü (Bleda) Bey başkanlığındaki bu heyet, Hıristiyan Arapların tüm itirazlarına rağmen Müslüman Araplarla görüşerek bir uygun protokol yapacaklardı. Ancak bu anlaşma tüm karşılıklı iyi niyetlere rağmen I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi üzerine uygulanamayacaktı. Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı’nın temel

¹⁴ Muhammed Sawaie, *Rıfa’a Rafi’i et-Tahtavi ve Modern Arap Edebiyat Dilinin Leksikolojik Gelişimine Katkısı* (Çev: Soner Şahin), T.C Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 2, Bursa 2015, S.183

¹⁵ Bayram H. Soy, *Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e Kadar*, Bilig Dergisi, Sayı: 30 Yaz, Ankara 2004, S. 181

¹⁶ Birol Akgün –Gökhan Bozbaş, *Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği*, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 14, İstanbul 2013, S.12

¹⁷ Seda Özalkan, *Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği*, 2

¹⁸ Seda Özalkan, *Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği*, 3

¹⁹ Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti’nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, 182-186

nedeni, ekonomik eksenli küresel mücadele içinde hangi küresel gücün dünyayı yöneteceği mücadelesinin konvansiyonel bir savaşa dönüşmesi idi. Bu küresel mücadelenin önemli aktörlerinden olan İngiltere'nin doğu politikası iki temel ayağın üzerinde duruyordu. Bunlardan ilki, önemli sömürgesi Hindistan'ın deniz yolu güvenliğini sağlamak, diğeri ise sanayi devrimi ile ortaya çıkan, sanayi devrimi öncesi çağın en önemli keşfi kabul edilen petrolün kaynağı Arap yarımadasına hakim olmaktı.²⁰ Bu mevcut hal İngiltere'nin, Arap yarımadası üzerindeki nüfuz mücadelesi için bölgede bir aktöre ihtiyaç duyulmasına neden olmuştu. İngiltere'nin Osmanlı Orta Doğusu'na ilgisi ve nüfuzu çok daha önce başlamış ve o tarihlerden itibaren İngiliz istihbaratı tarafından sahada yapılan çalışmalar, Arap milliyetçiliği ideolojisinde değerlendirilmesi mümkün bir monarşik sistem kurma ve onu yönetme arzusunun yüksek olduğu bilinen Mekke Emiri Şerif Hüseyin isminin, İngiliz politikaları için en uygun araç olacağını göstermişti.²¹ Üstelik 1912 ve 1914 yıllarında oğlu Abdullah üzerinden iki defa da temasa geçmişlerdi. Bu görüşmelerin tamamında Şerif Hüseyin ve oğlunun Osmanlı'ya karşı bir isyan başlatma düşüncesi ve kararlılığı çok net görülebiliyordu ancak İngiltere, o tarihlerde Osmanlı'yı direkt olarak karşısına almak istemiyordu.²² Savaşın başlaması, İngiltere'nin karşısında yer alan Osmanlı Devleti'ne karşı tüm tedirginlikleri ortadan kaldıracak ve faaliyetlere hız verilecekti. Şerif Hüseyin ve oğullarının ayaklanması büyük savaşın tam ortasında patlak verdi. İsyan başladığında Şerif Hüseyin, ilk olarak diğer aşiretlerin de kendisi ile birlikte hareket etmesini sağlayabilmek için bir bildiri yayınlayacak ve mesajında, mukim bulunduğu Hicaz bölgesinde iktidar hakkının kendisine ait olduğu ve bu gerekçeye dayanarak Osmanlı Devleti'nin bu duruma saygı göstererek çekilmesi gerektiğini belirtecekti. Böyle bir isteğin Osmanlı Devleti tarafından yerine getirilmesi mümkün değildi ki zaten bu bildirin ardından Osmanlı idaresi süratle Şerif Hüseyin'i azlettiğini açıklayacak ve yerine Şerif Ali Haydar'ı tayin edecekti. Bu zaten başlayacak olan isyanın gerekçesi olmuştu. Başlayan isyanın ardından ilk olarak Mekke, asiler tarafından işgal edildi. Şerif Hüseyin'in amacı isyanı bütün Arap Yarımadası'na yaymaktı. Bu amaçla, Cidde asiler tarafından hem karadan hem de denizden kuşatıldı. Bir hafta süren bu kuşatma sonucunda Cidde düştü. Diğer kentler ise Galip Paşa tarafından aylarca savunulduysa da o da başlayan kıtlık yüzünden teslim olacaktı. Bir diğer kutsal şehir Medine ise, Şerif Hüseyin'in oğullarından Faysal tarafından kuşatılmış ancak Osmanlı kuvvetlerince savunulmuştu. İsyanın başlamasıyla Osmanlı idaresi ilk tedbir olarak Mekke'nin kurtarılmasına yönelik planlar yapsa dahi, gelişmeler karşısında bundan vazgeçilecek ve yeni plan savaş boyunca Medine ve demiryolu hattının korunması olacaktı. Ancak gidişat Osmanlı'yı Medine'yi tahliye etmeye zorlayacaktı. Aynı tarihlerde Akabe de isyancıların kontrolüne girecekti. İsyan başladığında Hicaz demiryolu hattı da önemli bir savunma sahası olarak düşünülmüş ve hattın açık, işler olması istenmişti. Bu noktada İngiliz kuvvetleri, destek verdikleri bedevi güçleri ile birlikte sürekli olarak patlayıcılar kullanarak ve hızlı baskınlar düzenleyerek, söz konusu demiryolu hattını hedef alıyorlardı. İlerleyen süreçte, Hicaz bölgesindeki aşiretlerin de desteğiyle isyanın periferisi daha da açılarak, Suriye topraklarını da içine alacaktı.²³ İsyandan önceki görüşmelerin tamamında Şerif Hüseyin ve adamlarına bölgede bağımsız bir devlet sözü verilmiş olmasına rağmen, 1919 yılında yapılan Paris Barış Konferansı sonrasında verilen sözlerin yerine İngiltere ve Fransa "Bereketli Hilal Bölgesi"ne²⁴ manda gücü olarak yerleşecekti. Sözde bir bağımsızlık dahi olsa Arabistan'da kral olarak iktidara sahip Şerif Hüseyin, karşısına çıkan Abdülaziz es-Suud liderliğindeki Vahhabi güçler karşısında kaybedecek, 1925 yılında Hicaz'ı ele geçiren Suud Ailesi, 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığı'nı kuracaklardı.²⁵

Osmanlı'nın yıkılması sürecinde ve sonucunda gücünü, desteğini Batılı emperyalistlerden alan Arap Milliyetçiliği kendilerine özellikle uluslararası konferanslarda verilen sözlerin tutulmaması ile bir anda beslendiği kaynağı değiştirecek ve anti-emperyalizme doğru evrilecekti. Bu süreçte bilimsel

²⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, S. 99

²¹ Bessam Tibi, *Arap Milliyetçiliği* (Çev: Taşkın Temiz), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1988, S.155

²² Ömer Kürkcüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1914)*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1982, S. 78

²³ Yüksel Nizamoğlu, *1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine'nin Tahliyesi Programı*, Bilig Dergisi, Sayı: 66, Yaz Sayısı, Ankara 2013, S. 142

²⁴ Bereketli Hilal olarak tanımlanan coğrafya; Mezopotamya ile Doğu Akdeniz kıyılarını (Lübnan, Filistin, Antakya vs) kapsar ve hilalin ortası Harran Ovası'na denk gelir. İlk uygarlıkların geliştiği söz konusu bu bölgenin alansal olarak hilal şeklinde olması nedeni ile Suriye ve Irak arasındaki bölgeden başlayıp Ürdün'e ve Arabistan'a doğru uzanan çöl, doğudan batıya tarihi Sümer, Akad, Asur, Fenike ve Filistin Bölgeleri'ni içermektedir.

²⁵ Yusuf M. Choueiri, *Ortadoğu Tarihi* (Çev: Fethi Aytuna), İnkılap Yayınları, İstanbul 2017, S. 362

tezlerde Arap milliyetçiliği konusunda ortaya sürülmüş bir Arap milleti kavramı tanımlanmaya çalışılmış, örneğin Satı el-Husri Arapları tanımlarken "Atlantik'ten Dicle ve Fırat'a kadar Arapça konuşan herkes Araptır. Değilim diyorsa farkında değildir." yaklaşımını öne sürmüştü. Anılan süreçle birlikte Pan-Arabizm olgusu hem Filistinlilerin durumundan hem de Mustafa Kemal Atatürk'ün Osmanlı'dan bakiye kalan hilafet kurumunu ortadan kaldırmasıyla gelişmeye başlamıştı. Aslında özellikle II.Abdülhamid'den sonra, 20. Yüzyıl başları ve I.Dünya Savaşı'na gelindiğinde Hilafet kurumunun etkisini/nüfuzunu büyük ölçüde yitirdiği, tarihçilerin önemli bir kesimi için de genel kabul gören bir husustur. Öyle ki, büyük savaşa girildiğinde Sultan Reşad'ın padişah-halife sıfatıyla ilan ettiği "Cihad-ı Ekber" hemen hiçbir akis bulmamıştı.

Arap milliyetçiliğinin ve sosyal tezlerin yoğun olarak tartışıldığı ilk süreçten sonra Arap milliyetçiliği olgusu yeni bir evre olan "Toplumsal Arapçılık" adlı sürece geçecekti. Bu dönemin ana hatları, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Arap-Yahudi mücadelesi ve savaştan sonra oluşan ABD-SSCB güçlerinin yeni siyasi küresel sistemde iki önemli kutup olarak yükselişi belirleyecekti. Siyasi sistem ve idari yapı olarak incelendiğinde Arap ülkelerinin çoğu İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Aynı dönemde bazı Arap devletlerinin bir araya gelmeye yönelik çabaları da olacaktı. Bu çabalara ve birlikteliklere en güzel örnek ise Cemal Nasır'ın çabasıyla 1958 yılında kurulan ve sadece üç yıl sürebilen Mısır-Suriye Arap Cumhuriyeti birlikteliği olacaktı.²⁶ Arap Milliyetçiliği, Toplumsal Arapçılık adı verilen bu dönemde siyasetinin arkasında ciddi bir halk desteği de bulmuştu. Bu destek sayesinde kendi sosyo-kültürel ve ekonomik programlarını uygulayacak fırsatı yakalamıştı. Böylelikle artık Arap milliyetçiliği denildiğinde zihinlerde üç ayrı kavram çağırılıyordu. Bunlar; tek parti idareleri, sosyalizm ve Filistin'e özgürlüktü. Siyasi akım anlamında değerlendirildiğinde ise Arap milliyetçiliğinin üç akımla temsil edildiğini söylemek mümkündür.²⁷

Bu akımlardan ilki Baasçılık akımıydı;

BAAS Hareketi, Orta Doğu'da özellikle Suriye ve Irak'ta doğan siyasi ağırlığı güçlü olan bir cereyandı. Bu deyim "Diriliş" veya "Arap Sosyalist Diriliş Partisi" anlamında kullanılıyordu. İki farklı kimliğin tek çatı altında toplanması sonucunda ortaya çıkmıştı. Bu iki kimlik, Irak'ta, başında Mişel Eflak'ın bulunduğu "Arap Diriliş Partisi" ve Ekrem Havrani'nin başkanı olduğu "Arap Sosyalist Partisi" idi. BAAS Partisi aynı şekilde her iki ülkede de ayrı kişilerce temsil ediliyordu. BAAS hareketinin temel amacı, Orta Doğu'daki yerleşik ve köklerini Arapların oluşturduğu tüm devletleri tek bir çatı altında toplamaktı. Sosyo-ekonomik manada da BAAS hareketinin amaçları sosyalist ideolojinin tezahürü şeklindeydi ki bu noktada amaç sosyal reformlar yapmak, sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmak, mülkiyet hakları ve milli üretim araçlarına sahip olmak yoluyla kalkınmayı sürdürülebilir hale getirmektir.²⁸ BAAS temel mantığıyla Batı sosyalizmine benzer özellikler gösteren yönleri olduğu gibi farklılıkları da bulunan karma bir akımdı. BAAS'çılar da bilimsel sosyalizme inanıyorlar ve sosyalist düşüncenin zeminini oluşturan sınıf mücadelesi teorilerini ve proletarya diktatörlüğünü reddediyorlardı. İktisadi konulardaki yaklaşımları ise benzerdi. Özellikle millileştirme politikası oldukça önemli bir parametre idi. Bunun yanı sıra ayrılan yönleri de daha çok Arap toplumunun özellikleri ile doğrudan ilişkili idi. Arap sosyalizmi, köylü sorunlarına daha büyük ilgi duyuyor ve daha milliyetçi özelliklerini ön plana çıkarıyorlardı. Arap dünyasında büyük bir köylü nüfusunun varlığına bağlı olarak köylü sorunlarına daha çok önem veriyordu. BAAS'çılık sosyalizm noktasından doğan ancak milliyetçiliğe daha yakın kabul edilebilecek bir cereyandı. Bu durum ise toplumsal yapıdan kaynaklanmaktaydı. Irak'ta devrik lider Saddam Hüseyin'in ardından, bugün ciddi bir iç savaşla uğraşan Esad, BAAS hareketinin son temsilcileri olmalarına karşın BAAS, hala bir akım olarak varlığına devam etmektedir.²⁹

Diğer önemli akım ise Nasırcılıktı;

Bu Arap milliyetçiliği yaklaşımı ise adını aldığı Mısır'ın devlet başkanı Cemal Abdül Nasır'ın ideolojik yaklaşımları üzerinden tanımlanan bir akımdır. Cemal Abdül Nasır, alt sınıftan olarak tanımlayabileceğimiz bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, küçük yaşta annesini kaybetmiş ilk olarak hukuk tahsili yapmaya karar vermiş ancak kısa süre sonra eğitimine bu alanda devam etmek yerine

²⁶ Choueiri, *Orta Doğu Tarihi*, 365

²⁷ Choueiri, *Orta Doğu Tarihi*, 366

²⁸ Mehmet Atay, *Arap BAAS Sosyalist Partisi Üzerine*, Avrasya Dosyası, Arap Dünyası Özel Cilt, Cilt: 6, Sayı:1, Ankara 2000, S. 131

²⁹ Atay, *Arap BAAS Sosyalist Partisi Üzerine*, 135-154

askerlik mesleğini seçmişti. 1938 yılında da muvazzaf subay olarak göreve başlamıştı. Bu noktada Nasır'ı, Mısır'da iktidara getiren sürece kısaca göz atmak, sonuçların değerlendirilmesi anlamında oldukça önemlidir. Mısır'ın egemenliği, 1936 yılında yapılan antlaşmalarla İngiltere tarafından sınırlandırılmıştı. Bu durum Mısır'ı, İngiltere'ye bağımlı kılıyordu. Üstelik Mısır, 1948 yılında İsrail'e karşı bir savaşa girmiş ve Kral Faruk'un ordusu bu savaşın sonunda yenilgiye uğramıştı. Ekonomik koşullar ise halk üzerinde çok ağır bir durum yaratıyordu ki bunun en önemli nedeni Mısır idaresinin seçkin bir elitten teşekkül etmesi ve toplumsal-sosyal sınıflar arasındaki makası açıyordu. Bu dönemle birlikte yaşanan hadiseler, gerçekleşen suikastlar ve giderek ağırlaşan koşullar karşısında 23 Temmuz 1952 tarihinde bir genç ve alt rütbeli bir subay grubu darbe yaparak, idareye el koyacaklardı. Liderliğini Albay Cemal Abdul Nasır'ın yaptığı bu cunta kendilerine "Hür Subaylar" adını koymuştu. Biraz rütbelerinin sağladığı dezavantaj, biraz da halk desteğini sağlamak amacıyla herkesin tanıdığı ve saygı duyduğu General Muhammed Necip'i liderlik için razı etmişlerdi. Hür subaylar teşkilatı artık cuntayı ilk kurduklarında belirledikleri bir manifestoyu yürürlüğe koyacaklardı. Bu manifestoya göre; İngiliz sömürgeciliğine son verilecek, onların hali hazırda Mısır makamlarını işgal eden yerli işbirlikçileri de derhal görevden alınacaktı. Feodalizm ve yabancı sermayenin baskısına son verilecekti. Sağlıklı bir şekilde işleyecek, demokratik bir yaşam mutlaka tesis edilecek ayrıca milli ve güçlü bir ordu kurulacaktı. Çok kısa süre sonra Necip ve Nasır arasında yaşanacak güç mücadelesinin galibi Nasır olacak, 1956 Haziran ayında hazırlanan anayasanın oylanması sırasında ilk kez kadın seçmenler de oy kullanacaktı. Seçim sonucunda Nasır oyların %99,9'unu alarak büyük bir zafer kazanmış ve Mısır'ın yeni cumhurbaşkanı olmuştu. Artık Nasır, hayal ettiği ve Mısır'a tam olarak siyasi bağımsızlığını kazandırmayı hedeflediği hamlelerini yapmaya başlayacaktı. Böylelikle Nasır ve yönetiminin ulusal manifestosu hızla uygulanmaya konacaktı. Bu uygulamanın en fazla ses getireni hiç kuşkusuz Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi olmuş ve bu Nasır'ın Arap dünyası içerisindeki popülaritesini bir anda arttırmıştı. Üstelik bunun doğurduğu küresel sonuçlar oldukça önemliydi. Ortadoğu'nun XIX. Yüzyıl sonunda başlayan emperyal düzeninin baş aktörleri olan, İngiltere ve Fransa tarafında fonlanan, işletilen sermayeli Süveyş Kanalı şirketinin millileştirilmesi akabinde "Süveyş Krizi" adıyla bilinen bir dizi gelişmeyi de başlatmıştı. Nasır'ın aldığı bu karar karşısında önce bu kararı kınadığını belirten bir açıklama yapan İngiltere ve Fransa hemen akabinde İsrail ile birlikte bir anlaşma yaparak, bölgeye askeri bir harekât organize etmişlerdi. Soğuk Savaş'ın iki süper gücü konumunda olan ABD ve Sovyetler Birliği bu askeri harekâta karşı çıkmışlardı. Bu beklenmedik karşı çıkış karşısında İngiltere ve Fransa çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu gelişmeler Ortadoğu'da da ABD ve Sovyetler Birliği'nin etkinliği ve gücü ise hiç olmadığı ölçüde yükseltirken, İngiltere, Fransa'yı ikincil aktör konumuna atacaktı.³⁰ BAAS'a kıyasla, sosyalizm fikrini daha net bir ideolojik çıkış noktası olarak ortaya koyan Nasırcılık anlayışı, bizzat Nasır'ın karizmatik ve ideolojik kimliğinden besleniyordu ve 1970 yılında Nasır'ın ölümünün ardından da eski ulusal manifestonun güncellenerek uygulanmaya çalışılması sonuç vermeyecek ve kendisi ile birlikte ölecekti.³¹

Toplumsal Arapçılık bağlamında incelenmesi gereken üçüncü akım ise Arap Milliyetçi Hareketi'dir. Bu akıma adını veren örgüt, 1950'li yıllarda Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde okuyan ağırlıklı olarak Filistin, Suriye ve Kuveytli öğrenciler tarafından kurulmuştu. Hareketin öğrencilerin dışında ruhani liderliğini de Ali Nasreddin üstlenmişti. Bu akım daha önce anlattığımız BAAS ve Nasırcılıktan farklı olarak ideolojik temelden ziyade aksiyoner kaygılar taşıyan bir yaklaşımdı ve özellikle İsrail-Filistin meselesi başta olmak üzere emperyalizmle her alanda mücadele etmeyi kendisine şiar edinmişti. Farklı Arap ülkeleri içerisinde, farklı noktalara evrilen hareket zamanla Arap milliyetçiliğinden uzaklaşacaktı.³²

Sonuç

Genel anlamda bir değerlendirme yapacak olursak, Arap milliyetçiliği düşüncesinin bir ütopyadan ibaret olduğunu iddia etmek, ayağı yere basan bir tez olacaktır. Bunun temel nedenleri ise Arap sosyolojisi içerisinde aranmalıdır. Arap sosyolojisinin temelini ise "Asabiyye" kavramı oluşturmaktadır. Sözlük itibariye bu kavram akrabalık, kan bağı yoluyla yakınlık anlamına

³⁰ Bürkan M. Serbest, *Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı*, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:6, Sayı:4, Manas 2017, S. 689

³¹ Choueiri, *Ortadoğu Tarihi*, 367

³² Yusuf M. Choueiri, *Ortadoğu Tarihi*, 368

gelmektedir. Cahiliye dönemi olarak çerçeveselendirdiğimiz dönemde çok daha baskın olan bu psiko-sosyal güdü, dönemin ruhu içerisinde ele alındığında çatışmaların, savaşların ve anlaşmazlıkların yegane kaynağıdır. Bu baskın hal, bugünkü anlamda modern veya moderne yakın bir hukuk normu oluşmamasına bile neden olacak kadar üst bir durum yaratmış, ortaya çıkan anlaşmazlıklarda haklı-haksız kavramından çok bu aşiret bağlılığı duygusuyla hareket edilmiştir. Böylece bir arada bir Arap toplumundan ziyade, çok parçalı yapıda küçük topluluklar yaratmıştır. Bu durum İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in dini tebliği ile birlikte bir değişim göstermiştir. Orta Doğu coğrafyasını demografik, kültürel, ekonomik ve jeopolitik anlamda şekillendiren en önemli tarihi olay hiç kuşku yok ki İslamiyet'in doğuşu ve yükselişidir. Son din olan İslamiyet'in onun peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v)'e tebliği ve ardından başlayan baş döndürücü süratli gelişmeler ve değişimler başta Orta Doğu olmak üzere dönemin bölgesel güç merkezleri olan Bizans ve İran'da tüm politik dengeleri bir anda alt-üst etmiştir. Bu değişim başta Araplar üzerinde ciddi etkiler gösterecek, Arap toplulukları Hz. Muhammed'in sağlığında İslam eksenli bir millet olma çabası gösterse dahi genetik kodlarına işlenmiş olan asabiye, hilafet döneminin daha başından itibaren yeniden ortaya çıkacaktır. Üstelik hilafet kavgalarında da temel parametre asabiye olmuştur. Arap Milliyetçiliği'nin pik noktasını ise hiç kuşkusuz 1952 yılında Cemal Abdülnasır'ın darbe ile Mısır'da iktidara gelmesi başlatmıştır. Bu sayede Arap milliyetçiliği bölgede resmi ideoloji haline gelirken bölgede varlığını sürdüren monarşiler kendilerine bu durumu tehdit olarak görmüşler ve Arap milliyetçiliği konusu yeni bir çatışma alt yapısı haline gelmiştir. Bölgede Arap unsurlar ve gayri Arap unsurlar daima çatışma konusu iken yukarıda belirttiğimiz özellikler zaten Araplar arası sorunların baş aktörüdür. Tüm bu önemli detayların yanında, suni sınırlara dayalı ve emperyalizm çağının bir siyasi ürünü olan söz konusu devletlerin siyasi kültürünün oluşmasındaki güçlükler ve sadece sosyolojik anlamda bir araya gelecek ulus-devlet olmayı çok mümkün kılmayan bir hal aldığından, bir milli devletin mümkün olamayacağını söylemek iddialı görünse dahi yerinde bir tespit olacaktır. Arap milliyetçiliğini bu yönüyle net şekilde tanımlamak mümkün değil iken bu çabada olanların uzmanlara göre önünde açıklığa kavuşturmaları gereken üç temel konu ise; Filistin sorunu, İslam ve Batılılaşmadır. Anılan tüm parametreler değerlendirildiğinde bir milli inşa süreci ve bu sürecin sonucunda oluşan ulus devlet yapısı bir ütopyadır.

KAYNAKÇA

- Akgün, Birol – Bozbaş Gökhan, *Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği*, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 14, İstanbul 2013.
- Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler "Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması"* (Çev: İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul 1993.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Atay, Mehmet, *Arap BAAS Sosyalist Partisi Üzerine*, Avrasya Dosyası, Arap Dünyası Özel Cilt, Cilt: 6, Sayı:1, Ankara 2000.
- Bilgenoğlu, Ali, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2007.
- Bostancı, M. Nadi, *Toplum, Kültür ve Siyaset*, Vadi Yayınları, Ankara 1995.
- Choueiri, Yusuf M, *Ortadoğu Tarihi* (Çev: Fethi Aytuna), İnkılap Yayınları, İstanbul 2017.
- Çağatay, Neşet, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, T.C Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1957.
- Gedikli, Ercüment, *İslam Asabiye Milliyetçilik*, Taş Medrese Yayınları, Ankara 1990.
- Gellner, Ernest, *Milliyetçiliğe Bakmak* (Çev: Simten Coşar, Saltuk Özertürk, Nalan Soyarik), İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Karadağ, Ahmet – YAMAN Haluk, *Üç Farklı Milliyetçilik*, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt:9 Sayı: 2, 2018i S. 88.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1914)*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1982.

Lewis, Bernard, *Ortadoğu – İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi* (Çev: Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınları, Ankara 2015.

Nizamoğlu, Yüksel, *1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine'nin Tahliyesi Programı*, Bilig Dergisi, Sayı: 66, Yaz Sayısı, Ankara 2013.

Ökten, Şeref, *Kan Davası: Kanın Öcü Ya da Şeref Uğruna Verilen Kollektif Savaş*, Antropoloji Dergisi, Cilt-Sayı: 24, 2010.

Özalkan, Seda, *Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği*, İNSAMER Araştırma No: 56, İstanbul 2018.

Özcan, Emine Sennur, *İslamiyet Öncesi (Cahiliye Devri) Arap Kültüründe Rivayet ya da Tarih Bilinci*, Tarih Okulu Dergisi, Eylül-Aralık, Sayı:XI, İzmir 2011.

Sawaie, Muhammed, *Rıfa'a Rafi'i et-Tahtavi ve Modern Arap Edebiyat Dilinin Leksikolojik Gelişimine Katkısı* (Çev: Soner Şahin), T.C Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 2, Bursa 2015.

Serbest, Bürkan M, *Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı*, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:6, Sayı:4, Manas 2017.

Smith, Anthony D, *Ulusların Etnik Kökeni* (Çev: Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2002.

Sourdel, Dominique, *Arapların Tarihi* (Çev: Işık Ergüden), Dost Yayınları, Ankara 2017.

Strauss, Claude L, *İrk, Tarih ve Kültür* (Çev: Haldun Bayrı, Reha Erdem), Metis Yayınları, İstanbul 1997.

Soy, Bayram H, *Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar*, Bilig Dergisi, Sayı: 30 Yaz, Ankara 2004.

Taşkın, Faruk, *Amerikan Board Misyonerlerinin Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923)*, Avrasya İncelemeleri Dergisi Sayı 6, İstanbul 2016.

Tibi, Bessam, *Arap Milliyetçiliği* (Çev: Taşkın Temiz), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1988.

Yenal, Serkan, *Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu*, Akademik Ortadoğu Dergisi, Sayı:14, İstanbul 2007.